
JELENKOR

Az első világháború legújabb historiográfiája

Alan Kramer, a dublini Trinity College, Centre for War Studies történész-professzora két legfrissebb, a *Journal of Modern European History* lapjain közreadott tanulmányában az angol, a német, a francia és az olasz nyelvű, első világháborús történeti szakirodalom utóbbi tizennégy év során megjelent monográfiáit és tanulmányait tekinti át. Az ír történész maga is évek óta kutatja ezt a korszakot, és számos publikációval rendelkezik ebben a témában. Háborús erőszak, háborús bűnök és hadifoglyok történetével kapcsolatos feldolgozások köthetők nevéhez: *Dynamic of Destruction. Culture and Mass Killing in the First World War* Oxfordban 2007-ben, *German Atrocities 1914 A History of Denial* Londonban 2001-ben látott napvilágot. Továbbá számos tanulmányt készített az első világháború olasz hadifoglyairól, a nagy háború által okozott traumákról. Nem mellékes annak megemlítése, hogy társszerkesztője az első világháború online enciklopédiájának: *1914–1918 Online International Encyclopedia of World War I*. Mivel egy historiográfiai szemle elkészítése nem kis munka és energia, amit kevesen vállalnak fel, úgy gondolom, hogy ennek a két tanulmánynak az áttekintő bemutatása a kritikai elemzés mellőzése ellenére is hasznos lehet.

Az itt ismertetni kívánt két tanulmány elsősorban annak a kérdésnek a megválaszolására készült, milyen mértékben alkalmazzák az újabb történeti kutatások a nemzetközi megközelítést, vagyis a gyakran követelményként megfogalmazott transznacionális történetírás érvényre jut-e a történeti narratívákban. Az áttekintés a tematikus elvet követve tíz témát ölel fel. A nagy háborúhoz vezető okokkal, a nyugati fronton zajló csatákkal, a hátszországok mindennapjaival kezd, a további frontvonalakkal, a globális háború témájával, a háborús motivációk és a kitartás kérdésével és az önéletrajzi feldolgozásokkal folytatja, végül az értelmiség háborúhoz való viszonyával, a háború lezárásával, végével és a nagy háború emlékezet-politikájával zárja tanulmányát, mindezzel számos figyelemre méltó megállapítás birtokába juttatva az olvasót. Kramer közel százöt munkát emel ki abból a tekintélyes

mennyiségű történeti szakirodalomból, amelyet 2000 óta a nagy háború közzelgő centenáriuma alkalmából adtak ki. A téma teljes áttekintése lehetetlen vállalkozás, hiszen a szerző által példaként említett francia Fayard kiadó felmérése szerint csak a 2013. szeptember és október közötti időszakban ötszáz első világháborús kötet látott napvilágot. Az ilyen és hasonló vállalkozások azonban mindenképpen inspirációt jelenthetnek a történész szakma számára, hiszen mint ahogy a továbbiakban nyilvánvalóvá válhat az olvasó előtt, az Osztrák–Magyar Monarchia első világháborús története kevés mű által reprezentált ebben az angolszász látószögű, de rendkívül gazdag szakirodalmi anyagot bemutató tanulmányban.

A nagy háborúhoz vezető okokat kutató, egyúttal a felelősség kérdését középpontba állító történeti munkák közül szinte kizárólagos figyelmet kap Kramer részéről az ausztrál történész *Christopher Clark* tollából újabban napvilágot látott és nagy nemzetközi visszhangot kiváltó *The Sleepwalkers. How Europe went to War in 1914* című terjedelmes munka. Három témát, szempontot emel ki a német nyelven 2013-ben kiadott, azóta tizenégy kiadást megélt műből: a szerb politikát, a német császár viszonyát a háborúhoz és a Habsburg döntéshozók felelősségének kérdését. Kramer értékeli a transznacionális megközelítés követelményének teljesülését, ami által alapos leírás tárgyát képezi az öt nagyhatalom bilaterális és multilaterális kapcsolatrendszere, a lehetséges európai politikai opciók széles választéka, valamint a szerb politika nemzetközi konstellációban történő alakulása. Kramer azt is méltánylandónak tartja, hogy az ausztrál történész megfelelően érzékelteti az európai politikai döntéshozók önteltségét, felelőtlenségét és túlzott magabiztosságát. Az „alvajárók” metafora a háborúba sodródó országok és politikusok képét igyekszik kiemelni.

Ami a szerb politikát illeti, Clark bizonyítottan látja, hogy Szerbia indirekt módon, de bűnrészes a trónörökös elleni merénylet politikai kezelésében, és akarta a háborút. Kramer ezzel szemben olyan ellenérveket kínál, mint a szerb hadsereg akkori kimerültsége, az eladósodott szerb állam küzdelme az újonnan meghódított déli területeken, és nem utolsósorban felhívja a figyelmet a folyamatban lévő szerb választási küzdelemre, ami bizonyosan a szomszéd nagyhatalommal történő konfliktusba bonyolódás ellenérdekeltségeként is interpretálható. Kramer úgy gondolja, hogy Clark a német történelem ismerőjeként nem fordít elég figyelmet a német politikára, sőt ég a vágytól, hogy a német császár békepárti politikájának, kommunikációjának részletei kihangsúlyozásával a *Friedenskaiser*-képet támassza alá.

Kramer elismerőleg szól a lenyűgöző mennyiségű levéltári anyag bevonásáról, az ennek alapján megfogalmazott végeredményeket, következtetéseket azonban elégtelennek érzékeli. Először is vitatja az ausztrál történész azon törekvését, amely az európai háború kirobbanásáért felelős Habsburg döntéshozókat felmenti azzal az érveléssel, hogy Ausztria–Magyarország kifutott az időből, és nem volt más választása, mint a legkeményebb opció, a Szerbiának adott ultimátum elküldése. Nem tartja meggyőzőnek azt a végkövetkeztetést sem, hogy Oroszország és Franciaország azzal viseli a legnagyobb felelősséget, hogy ellenállt, amikor az Osztrák–Magyar Monarchia háborút indított Szerbia ellen július 28-án.

Az ír történész maga úgy véli, hogy Ausztria–Magyarország szerepe általában kiemeltebb figyelmet kell, hogy kapjon a témával foglalkozó kutatásokban, itt saját munkájának harmadik részéhez irányítja az olvasó figyelmét (*Dynamic of Destruction. Culture and Mass Killing in the First World War* Oxford 2007.). Úgy látja, hogy a háborúhoz vezető okok feltárásában, kiegyensúlyozottabb összefoglalások is születtek az elmúlt időszakban, ezek közül példaként utal az *R. F. Hamilton* és *H. H. Herwig* szerkesztésében 2003-ban megjelent *The Origins of World War I* című munkára, *William Mulligan* 2010-ben kiadott azonos című munkájára és *Annika Mombauer* 2002. évi monográfiájára, *The Origins of the First World War. Controversies and Consensus* címmel.

A nyugati front csatái témakörében Kramer a Schlieffen-tervvel, a marne-i, somme-i és verduni csatákkal foglalkozó monográfiákra hívja fel a figyelmet. Kisebb történelmi vita kerekedett *Terence Zuber* 2002-ben megjelent *Inventing the Schlieffen Plan* című kötetét követően, amelyben a szerző úgy érvelt, hogy egyrészt a terepasztalon kipróbált hadgyakorlatok sohasem léptek túl a Lorrainein vagy Belgiumon, másrészt az 1914 előtti német háborús tervek defenzív irányultságúak voltak. Tény, hogy a Schlieffen-terv eredeti dokumentációja a mai napig nem került elő. Azonban a *Hans Ehlert*, *Michael Epkenhans* valamint *Gerhard P. Gross* által 2006-ban szerkesztett *Der Schlieffen-Plan. Analysen und Dokumente* című kötet, valamint Gross későbbi tanulmányai bőséges, részben másolatban fennmaradt forrásanyagra alapozva meggyőzően bizonyítják Kramer előtt, hogy Schlieffen 1905-ben számos olyan hadgyakorlatot modellezett, amely Belgiumon keresztül az észak-franciaországi Lille–Maubeuge vonalán túl, Rouen közelében a Szajnán átkelve a francia ellentámadások elhárítását szolgálták. Kramer Zuber következtetéseit megalapozatlannak, a *War in History* folyóirat lapjain folytatott vitát magát azonban hasznosnak látja, hiszen ezáltal számos, eddig ismeretlen forrásanyag publikálására került sor.

A nyugati front csatáinak megjelenése a nemzeti történeti narratívákban nagy mértékben függ a háborút lezáró korszak nemzeti emlékezet-politikájától. A marne-i csata például alig van jelen az angolszász világ emlékezet-politikájában, Franciaországban ugyanakkor jobban ismert, mégpedig mint a csoda csatájaként (miracle battle) utalnak rá. *Holger Herwig* kanadai történész egyike azon kutatóknak, akik jelentős fordulópontként tekintenek az első marne-i csatára. A történész 2009-ben napvilágot látott *The Marne 1914. The Opening of World War I and the Battle that Changed the World* című kötetének hozadékát Kramer a jól megalapozott elemzésben és az alapos levéltári kutatásokban találta meg. Kramer saját kutatásai alapján Marne sokkal több véráldozatot követelt mint Verdun, az ismert, jelentősebb háborús emlékművek mégis a Somme mentén, Flandria területén és Verdun mellett épültek fel.

Különösnek találja az ír történész azt az angolszász történeti rajongást, ami a Somme mentén zajló csatát övezi. Somme az angol emlékezetben nem utolsó sorban Winston S. Churchill véleménye alapján a hiábavaló csaták egyikeként rögzült. *William Philpott* publikációja — *Bloody Victory. The Sacrifice on the Somme*, London 2009 — ellentétben a brit történészek angol szempontú tárgyalásaival számos francia forrást feldolgozva, részletekbe menően írja le a francia–brit offenzíva terveit, eseményeit, megcáfolva számos korábbi angol és francia haderővel kapcsolatos kliséit. A német történetírásban Somme története arra szolgál bizonyítékkal, hogy miért nem lehet a németek számára emlékezeti hely annak ellenére, hogy kétszer annyi áldozat maradt a csataterén, mint a németek által nagy történeti csataként számon tartott Verdun esete. Ennek a kérdéskörnek a mélyebb tanulmányozásához Kramer a *Gerhard Hirschfeld – Gerd Krumeich – Irina Renz* által 2006-ban szerkesztett kötet (*Die Deutschen an der Somme 1914–1918. Krieg, Besatzung, verbrannte Erde*. Essen 2006.) tanulmányait ajánlja az olvasó figyelmébe.

A „nem harcolók” (non-combatants) tematikus fejezetben a megszállási övezetek represszív rendszereinek kutatása, a hátszörök mindennapjainak története, a lakosság viszonya a háborúhoz, valamint a bebörtönzések, hadifogság és lakossági internálások kérdésköre áll az áttekintés középpontjában. A megszállt területeken alkalmazott kényszermunkáról Lengyelország és Litvánia vonatkozásában *Christian Westerhoff* monográfiáját — *Zwangsarbeit im Ersten Weltkrieg. Deutsche Arbeitskräftepolitik im besetzten Polen und Litauen 1914–1918*. Paderborn 2012. — Kramer úttörő jellegűnek értékelte. Ukrajna megszállásáról 2008-ban *Wolfgang Dornik* és *Stefan Karner* szerkesztésében jelent meg egy olyan tanulmánykötet *Die*

Besatzung der Ukraine 1918. Historischer Kontext – Forschungsstand – wirtschaftliche und soziale Folgen címmel, amely egyúttal azt is érzékelteti, mennyi minden vár még feltárára ezen a területen. Kramer szerint szintén kevés tudással rendelkezünk Galícia és Bukovina megszállásáról. Ezt a hiányt kívánja pótolni *Mark von Hagen* 2007-ben, Seattle-ben publikált *War in a European Borderland. Occupation and Occupation Plans in Galicia and Ukraine 1914–1918* című monográfiája.

A helyi lakosság ellenállásának története az utóbbi években szintén növekvő érdeklődésnek örvend a történészek körében. *Jonathan Gumz* *The Resurrection and Collapse of Empire in Habsburg Serbia 1914–1918* (Cambridge, 2009) címmel kiadott monográfiája azt a tézist fogalmazta meg, hogy a Habsburg katonai gépezet a civil lakossággal szemben is totális háborút vívott, és a kiéheztetés taktikáját alkalmazta, amikor az élelmiszer utánpótlást akadályozta. A lakosság militarizálásának folyamatát és következményeit *Tammy M. Proctor* dolgozta fel és publikálta 2010-ben *Civilians in a World at War 1914–1918* (New York) című művében, számos esettel bizonyítva azt, hogy a civil lakos és a katona közötti különbségtétel gyakran elmosódott. Érdekes témája a kutatásoknak a lakosság háborúhoz való viszonyának történeti feltárása. *Adrian Gregory* 2008-as könyve *The Last Great War. British Society and the First World War* Kramer szemében jelentős hozzájárulás a téma ismeretéhez, ami egyben kiváló módon szemlélteti azt a brit lakosság körében megragadható hangulati módosulást, ami a kezdeti támogatottságtól a háború következményeként jelentkező szociális feszültségekig tetten érhető.

Kramer véleménye szerint *Maureen Healy* 2004-ben, Cambridge-ben napvilágot látott *Vienna and the Fall of the Habsburg Empire* című munkája nagyobb figyelemre érdemes. Ez a társadalom- és kultúrtörténeti feldolgozás úgy érvel, hogy a Habsburg Birodalom szétesése nem elsősorban az elvesztett csaták, hanem a hátország összeomlásának következménye. Ezt a könyvet leszámítva a Habsburg Birodalom ilyen irányú történeti feltárásánál Kramer hiányérzettel küzd, bár hozzáteszi, hogy az osztrák történetírók új generációjának képviselői már hozzáfogtak ennek az űrnek a betöltéséhez. Három ide tartozó publikációt emelt ki: az *Oswald Überegger* által szerkesztett, 2004-ben kiadott tanulmánykötetet *Zwischen Nation und Region. Weltkriegsforschung im internationalen Vergleich*, a *Kupriannal* közösen szerkesztett *Der Erste Weltkrieg im Alpenraum*, valamint a *Scheer* által 2010-ben elkészített *Die Ringstrassenfront. Österreich–Ungarn, das Kriegsüberwachungsamt und der Ausnahmezustand während des Ersten Weltkrieges* című kötetet.

A katonák által a helyi civil lakossággal szemben elkövetett atrocitások történeti feldolgozásával maga Kramer is sokat foglalkozott. A német katonák számlájára írható, főleg Belgium és Franciaország területén elkövetett erőszakos eseményekről *German Atrocities 1914* címen publikálta kutatásainak eredményeit. A megszállók általi bebörtönzések kérdéskörében több említésre méltó monográfia került a szakmai közönség elé. *Alon Rachamimov POWs and the Great War. Captivity on the Eastern Front* (New York, 2002) elsősorban az Oroszországban fogságba esett osztrák–magyar foglyok helyzetét vizsgálta. Egy nemzetközi kutatásokat összefoglaló esszégyűjteményt *Jochen Oltmer* szerkesztett és adott ki 2006-ban *Kriegsgefangene im Europa des Ersten Weltkrieges* (Paderborn) címmel. Az olasz frontokon hadifogságba esett osztrák–magyar foglyok történetét *Alessandro Tortato* dolgozta fel rendkívüli alapossággal a kérdés politikai és intézményi vonatkozásait is bevonva: *La prigionia di guerra in Italia* (Milan, 2004). Mind a hivatalos okmányok, mind a hadifoglyok visszaemlékezései arról tanúskodnak, hogy a megfelelő ellátás mellett jók voltak a helyi lakossággal ápolt kapcsolatok, és az erőszak megélése sem jellemezte a foglyok mindennapjait. Ugyanez nem mondható el Kramer szerint az Osztrák–Magyar Monarchia területén fogságba esett olasz hadifoglyok helyzetéről. A téma komparatív igényű megközelítését reprezentálja *Heather Jones* meglehetősen friss monográfiája 2011-ből. A hadifoglyok angol, német és francia kezelésének történeti feldolgozása a *Violence against Prisoners of War in the First World War. Britain, France and Germany 1914–1920* (Cambridge) című munkában azt az új tézist fogalmazza meg, hogy már az első világháborúban alkalmazták ezt az eszközt a háború totalizálására, szemben azzal a huszadik századi történészi konszenzussal, ami ezt a tényt csak a második világháború esetében véli bizonyítottnak.

A negyedik tematikus rész további frontvonalak alatt a szövetséges emlékezetben különleges helyet elfoglaló Gallipolival, valamint az itáliai frontvonallal kapcsolatos irodalomra koncentrálna, mellőzve a keleti frontvonalak szakirodalmát. *Prior Robin* ausztrál történész 2009-ben publikált kötetének: *Gallipoli. The End of Myth* (New Haven) mítoszromboló tézise úgy hangzik, hogy a Dardanelláknál végrehajtott offenzíva nem elvesztett lehetőség volt, amivel Törökország legyőzhető lett volna, és ezáltal a háború lezárása is közelebb kerülhetett volna, megnyitva a Balkán felé történő gyors előretörést. Kramer számára meggyőzően bizonyítja Prior, hogy a törökök még egy átmeneti visszavonulás ellenére is készek lettek volna tovább harcolni. Nem mellékesen a szövetséges erők száznolcvan-

ezer fős embervesztését jelentősen felfelé módosította kutatásaival az ausztrál történész több, mint kétszeresére, háromszázkilencvenezer főre emelve az áldozatok számát. Kramer itt is hiányolja a transznacionális kutatásokat, bár benyomásai alapján *Mustafa Aksalal* 2008-ban, Cambridge-ben kiadott monográfiája: *The Ottoman Road to War in 1914. The Ottoman Empire and the First World War* részben már megfelel ennek a követelménynek.

Áttérve az első világháborúval kapcsolatos itáliai történetírásra Kramer tapasztalatai szerint az 1960-as évek társadalomtörténeti megközelítései napjainkig nagy hatással vannak. Ez a történeti szemlélet továbbra is azt sugallja, hogy a század eleji olasz liberális rendszer parlamenti puccsal vitte bele Olaszországot a háborúba, a kontinuitás pedig az állami és katonai rendszerekben a második világháborúig bizonyítható. A nemzetközi figyelemre is méltó, új megközelítésű munkák szerzői közül az ír történész *Antonio Gibellit, Giovanna Procaccit, Mario Isnenghit és Giorgio Rochatot* nevezi meg. Az első szerző esetében a 2002-ben *Nefaste meraviglie. Grande Guerra e apoteosi della modernita* cím alatt Torinóban megjelent munkából azt az érvelést emeli ki, amely a háború huszadik századi technikai és gazdasági modernizációban játszott kulcsszerepét hangsúlyozza. Túlzónak tartja Kramer ugyanakkor azt az állítást, hogy Olaszországban társadalmi helyzettől függetlenül mindenki egyformán szenvedett a háború következményeitől.

Következzen néhány publikáció, de csak említés szintjén! Az új olasz történész generáció egyik képviselője, *Daniele Geschin* tollából született egy nagyszabású feldolgozás *Gli esuli di Caporetto. I profughi in Italia durante la Grande Guerra* címmel 2006-ban. Caporetto következményeként mintegy hatszázezer civil menekülésének drámai részletei, annak története válik ismertté. *Marco Mondini* könyve az olasz hadsereg híres alakulatának, az Alpininak kulturtörténetét (*Alpini. Parole e immagini di un mito guerriero*. Bari, 2008.) dolgozta fel. Az olasz történetírás helyzetét összegezve Kramer annak a véleményének adott hangot tanulmányában, hogy magának a történetírásnak az „internacionalizációja” annak ellenére várat magára, hogy néhány történész már olyan nemzetek felettinek tekinthető témákkal foglalkozik, mint a háborús traumák és mentális következményeinek történeti feltárása. Nem véletlen éppen ezért, hogy például az olasz és német katonai kultúra összehasonlító történetét egy „kívülálló” *MacGregor Knox* írta meg 2007-ben *Origins and Dynamics of the Fascist and National Socialist Dictatorships I. To the Threshold of Power*. (Cambridge, 2007.) című monográfiájában.

Az első világháború világtörténetének megírása időigényes vállalkozás, ennek ellenére az elmúlt tíz év során növekvő számban kerültek ki a piacra a nagy háborút globális igénnyel tárgyaló könyvek. *Michael Neiberg* *Fighting the Great War. A Global History* (Cambridge, 2005) című munkájából Kramer különösen hasznosnak tartja a Közel-Kelettel foglalkozó, valamint az USA szövetségesi részvételét tárgyaló fejezeteket. Neiberg a fontosabb csatákra összpontosít, a gazdaság- és pénzügytörténetet ugyanakkor mellözi. *Peter Hart* tavaly Londonban kiadott *The Great War* kötete szintén csaták története. Ez a feldolgozás azonban nemcsak a felső vezetés stratégiai kérdéseit boncolgatja, hanem az egyszerű katonák perspektívájából is szemléli az eseményeket. A téma legegységesebb tárgyalását az ír történész szerint mégis *Oliver Janz* megközelítése nyújtja (*Der grosse Krieg*. Frankfurt/M. 2013). Ez a történeti interpretáció a had-, a társadalom-, a kultúr- és a politikátörténet teljes instrumentáriumát felvonultatja, bizonyos aspektusokat – többek között a cenzúrapolitikát – komparatív narratíva keretében mutatja be.

A nagy háború globális gazdaságtörténetéről szintén elmondható, hogy az utóbbi években reflektorfényben áll a téma. A legújabb kutatási eredményekről ebben a témakörben *Broadberry* és *Harrison* által szerkesztett, 2005-ben Cambridge-ben kiadott *The Economics of World War I*. tanulmánykötete számol be. Ebben a szerkesztők minden hadviselő fél háború alatti gazdaságtörténetének szentelnek egy-egy tanulmányt. *Avner Offer* *The First World War. An Agrarian Interpretation* (Oxford, 1989.) című munkája bár csak Németországra koncentrál, mégis egyedi hatást gyakorolhat a történetírásra azzal a tézisével, hogy a civil lakosság éhezésének hátterében nem elsősorban a szövetséges hatalmak által hozott gazdasági blokádnak, hanem a gazdasági disztribúciós rendszer hibái, politikai hiányosságok és bizonyos érdekorientált állami intézkedések, döntések álltak. *Nicholas Lambert* a brit gazdasági háború aspektusait kutatva azt a korábbi történeti véleményt vonja kétségbe, amely a gazdasági blokádnak eszközében lassú, de biztos fegyvert látott. *Planning Armageddon. British Economic Warfare and the First World War* (Cambridge, 2012.) című munkája sokkal inkább ennek a politikának a sikertelenségére próbálja ráirányítani a figyelmet. Kramer szerint a világháború gazdaságtörténetében számos új felismeréssel gazdagította a kutatásokat *Xu Guoqi* monográfiája – *Strangers on the Western Front. Chinese Workers in the Great War* (Cambridge, 2011.) –, amely annak a közel száznegyvenezer kínai munkásnak az életét és történetét tárgyalja, akiket a kínai kormány angol, amerikai, illetve francia csapatok számára rekrutált a frontvonalak mögötti szállítási munkák elvégzésére.

A történetírásban az utóbbi évek harmadik divattémájaként említi Kramer a német gyarmatosítás történetét. Számos kötet tárgyalja a németek első világháborús kelet-afrikai tevékenységét. *Uwe Schulte–Varendorff* és *Eckhard Michels* egy-egy biográfia keretében Paul von Lettow–Vorbeck tábornok élettörténetét dolgozták fel (Kolonialheld für Kaiser und Führer. General Paul von Lettow–Vorbeck. Berlin, 2006. és Der Held von Deutsch-Ostafrika: Paul von Lettow–Vorbeck. Ein preussischer Kolonialoffizier. Paderborn, 2008.). *Michael Pesek* Das Ende eines Kolonialreiches. Ostafrika im Ersten Weltkrieg című kötetében ezzel szemben a háború alatti társadalmi változásokat elemzi. Dél-Afrika részvételét a nagy háborúban mind globális, mind regionális kontextusban *Bill Nasson* könyve mutatja be, a multiperspektivikus szemléletű kötet 2007-ben Springboks on the Somme. South Africa in the Great War 1914–1918 címmel jelent meg Johannesburgban.

A harci motiváltság és kitarás okainak történeti feltárásához kiapadhatatlan forrásokat nyújtanak többek között a katonai bíróságok jegyzőkönyvei, a postaellenőri beszámolók, a katonai levelek és a frontkatonák számára készült napilapok. Kramer ismét hangsúlyozza immár a hatodik tematikus tanulmányfejezetében, hogy az örömteli mértékben megszorított kutatások számos új felismeréssel gazdagították a történettudományt ezen a területen is. *André Loez* (14–18 Le refus de la guerre. Une histoire des mutins. Párizs, 2010.) a korábbi francia történeti interpretációkkal szemben azt bizonyította, hogy az 1917 tavaszán kitört francia katonai lázadás nem a Nivelles tábornok által elrendelt offenzíva rendkívül magas áldozati számából adódóan, az autoritásért folytatott harc következményeként értékelhető, hanem a katonai elégedetlenség mögött számos más ok is meghúzódott, kezdve az eltávozási engedélyek hiányától a szigorú fegyelemig bezárólag. A lázadók társadalmi hátterére vonatkozóan az is új történeti adalékként értékelhető, hogy többségük az alsó középosztályból származott, nem a munkás és paraszti csoportok tagjai közül kerültek ki, valamint nagyon fiatalok voltak és jelentős számban Párizsból származtak.

Francia katonai levelezéseket dolgozott fel *Bruno Cabanes* és *L. V. Smith*. Az első történész munkájából (La Victoire endeuilée. La sortie de guerre des soldats français 1918–1920. Párizs, 2004.) a levelek többsége alapján arra az általános katonai hozzáállásra derült fény, miszerint a béke pillanata csak akkor jöhet el, ha az ellenség teljesen legyőzetik. Az utóbbi szerző ezzel a sematikus nézettel szemben arra hívta fel a figyelmet, hogy a motiváltság, kitarás mögött nem racionális megfontolások álltak, hanem sokszor rendkívül ellentmondásos, a végleteket párhuzamosan megjelenítő körülmények (Between Mutiny and Obedience. The Case of the French Fifth Infantry Division

during World War I., és *The Embattled Sel. French Soldiers Testimony of the Great War.*) A szerző meglepőnek véli, hogy maga a gyilkolás, az ölés megfoghatatlan a katonai vallomásokban, visszaemlékezésekben. „*Milliók haltak meg, mégis úgy tűnik, hogy senki sem gyilkolt.*” – véli Smith.

További, módosító jellegű magyarázatokat kínálnak a katonai motiváltságra a lövészárkok számára terjesztett újságok, ezek eddigi felfogás szerint a felülről irányított propagandát voltak hivatottak közvetíteni a frontkatonák számára. *Anne Lipp Meinungslenkung im Krieg. Kriegserfahrung deutscher Soldaten und ihre Deutung 1914–1918* (Göttingen, 2003.) című monográfiája a propagandagyártók, közvetítők és befogadók közötti kölcsönös viszony mellett érvel, és példákkal bizonyítja a már közhelyként rögzült tézis ellenkezőjét. A Ludendorff által 1917-ben elrendelt „*Vaterländischer Unterricht*” megtartását például a fiatal katonák folyamatosan megtagadták. *Robert Nelson* kutatásai hasznosabb forrásként értékelték a német katonai újságokat, mint a szövetséges erők hasonló kiadványait (*German Soldier Newspapers of the First World War*. Cambridge, 2011.). Ezekből ugyanis olyan a motiváltságban, kitartásban szerepet játszó kulcskoncepciók feltárására nyílt lehetőség, mint a bajtársiasság, a férfiasság, a németek kelet-európai civilizációs missziója, a nemi imázs és az ellenségkép. A tematika zárásaként Kramer az eredeti és lenyűgözően impozáns, komparatív dimenziója okán megemlíti még *Alexander Watson* 2008-ban Cambridge-ben kiadott munkáját (*Enduring the Great War. Combat, Morale and Collapse in the German and British Armies 1914–1918.*).

A hetedik, életrajzi fejezet főszereplői között négy magas rangú katonatiszt, egy császár, két későbbi diktátor és egy civil nagyiparos található. Kramer a két Hindenburg-életrajzot (*Wolfram Pyta: Hindenburg. Herrschaft zwischen Hohenzollern und Hitler*. München, 2007. és *Anna von der Goltz: Hindenburg. Power, Myth and the Rise of the Nazis*. Oxford, 2009.) – kapcsolódva az előző témához – arra hozza fel példaként, hogy a Hindenburg-mítosz keletkezése mögött mennyire nem az állam által generált propaganda állt, ezt a helyzetet a tábornok később hogyan használta fel a maga javára az 1914 szeptemberében elveszített marne-i csatát követően. Pyta továbbá számos ponton megkérdőjelezi a tábornokról alkotott „katonai génusz”-képet. Míg Hindenburghoz inkább a „hadviselés politikája” állt közelebb, és a bismarcki hagyományok értelmében „karizmatikus kormányzást” gyakorolt, addig Ludendorff végezte a kemény katonai feladatok ellátását. *Manfred Nebelin* új biográfiája (Ludendorff. Diktator im Ersten Weltkrieg. Berlin, 2011.) az utóbbiról egyébként sem tesz hozzá újat Kramer szerint az eddigiekhez, személyének megítélésében Martin Kitchen felfogását tükrözi

vissza. Kramer röviden utal még *Keith Jeffery* biográfiájára Wilsonról: Field Marshal Sir Henry Wilson. a Political Soldier. (Oxford, 2006.) valamint *Elizabeth Greenhalgh* életrajzára Fochról: Foch in Command. The Forging of a First World War General (Cambridge, 2011.), mindketten a brit–francia katonai kooperáció élén álltak.

J. C. G. Röhl II. Vilmosról készített életrajzának nemrég kiadott harmadik része (Wilhelm II. Der Weg in den Abgrund 1900–1941. München, 2008.) a császár által hátrahagyott, mintegy száznyolcvan oldalas kitévő háborús feljegyzések és jegyzetek miatt is érdeklődésre tarthat számot, bár ezek nagy részét 1919 után folyamatosan publikálták, tehát ismertek lehettek, vagy kellene lenniük a szakma előtt. Mégis a régi tudás valamint az új források tükrében (H. Afflerbach szerk.: Kaiser Wilhelm II. als Oberster Kriegsherr im Ersten Weltkrieg. Quellen aus der militärischen Umgebung des Kaisers 1914–1918. München, 2005.) a harcos és a társfelelősséget vállaló császár képe érvekkel alátámasztható alternatív történeti kép, ellentétben a Kramer által Christopher Clarknál hangsúlyozott Friedenskaiser-képpel. Ezt az állítást árnyalja az a számos esetben bizonyított tény, hogy Bethmann Hollweg gyakran felülírta a császár próbálkozásait, elképzeléseit.

Kramer válogatásából az tűnik ki, hogy mind a Hitler-életrajzírók, mind pedig Mussolinié az első világháborús életszakaszra mindkét diktátor vonatkozásában fontos kezdetként tekintenek. A nagy háborúban ezredtörzsi küldöncként szolgáló Hitler esetében kevés saját vagy róla szóló forrás maradt fenn erről a négy évről. *Thomas Weber* talán éppen ezért *Hitler's First War* című 2010-es, oxfordi kiadású monográfiájában a későbbi híreszteléseket cáfolja, és úgy találja, hogy a Hitler által a nagy háború idején végzett munka közel sem volt olyan veszélyes. *Volker Ullrich* tavaly, a Majna melletti Frankfurtban megjelent Adolf Hitler. Die Jahre des Aufstiegs című kötetében annak a véleményének adott hangot, hogy az első világháború élményei jelentős befolyással voltak Hitler kegyetlen darwini szemléletének kialakulására. Hitlerrel ellentétben Mussolini nemcsak naplót vezetett, hanem számos cikket is publikált, így gazdag forrásanyagot hagyott hátra a történészek számára. *Paul O'Brien* tanulmánya (Mussolini in the First World War. The Journalist, the Soldier, the Fascist. New York, 2005.) a Duce jövőjének alakulása szempontjából jelentős kutatói hozzájárulás Kramer szerint mai tudásunkhoz. Vonatkozik mindez mind az itáliai semlegesség idején végzett tevékenységére, mind a háborús élmények gondolkodására gyakorolt következményeire, a tudatos imázsépítésre. Az életrajzi kínálat áttekintését Kramer egy, a háború alatt és azt követően is rendkívüli befolyással bíró német politikai és gazdasá-

gi szereplő, Rathenau életrajzával zárja (*Lothar Gall: Walther Rathenau. Portrait einer Epoche.* München, 2009).

Ami az értelmiség háborúhoz kapcsolódó felfogását, állásfoglalásait illeti, általában igaz az a megállapítás, hogy az értelmiségi csoportok mindegyik háborús fél esetében gyorsan reagáltak az eseményekre. *Christoffe Prochasson* finoman árnyalt képet rajzolt *Intellectuals and Writers* című, a *J. Horne* által szerkesztett *Companion to World War I* kötetében megjelent tanulmányában arról, hogy miként törte szét a háború az értelmiségi kapcsolatokat, és mindez milyen ellenséges blokkok kialakulásához vezetett. Kutatásainak eredményeképpen arra a felismerésre jutott, hogy a háborúval szemben következetes ellenzéki séget csak az értelmiség kisebb hányada alkotott, leginkább jellemzően Oroszországban, Franciaországban és Nagy-Britanniában, kisebb mértékben Németországban és az Osztrák–Magyar Monarchiában. *Nicolas Beaupré* (*Écrire en guerre, Ecrire la guerre.* France Allemagne 1910–1920. Párizs, 2006.) úgy érvel, hogy különösen a fiatal értelmiségiek érezték leginkább annak a kényszerét, hogy önkéntesen hadba lépjenek, és ez a harci tapasztalat később központi élménnyé vált művészi fejlődésükben.

A művészek és filozófusok reakcióit, tevékenységét feldolgozó kötetek közül Kramer kiemeli *Claudia Siebrecht* tavaly, Oxfordban kiadott *The Aesthetics of Loss. German Woman's Art of the First World War* című tanulmányát, valamint *Peter Hoeres* komparatív munkáját a német és brit filozófusok „eszmei háborújáról” (*Krieg der Philosophen. Die deutsche und britische Philosophie im Ersten Weltkrieg.* Paderborn, 2004.). Meglepő felismeréseket kínálnak Kramer szerint a háború és a vallásosság kölcsönhatásait vizsgáló történeti mélyfúrások is. Az, hogy az egyébként közismerten vallásos férfiak Tannenberg és Verdun után is megőrizték hitüket, egy ilyen meglepetésként értékelhető. *Annette Becker: La Guerre et la foi. De la mort à la mémoire 1914–1930.* (Párizs, 1994.), *Edward Madigan: Faith under Fire. Anglican Army Chaplains and the Great War* (Basingstoke, 2011.), valamint *Jonathan Ebel: Fate in the Fight. Religion and American Soldier in the Great War* (Princeton, 2010.) számos esettanulmánnyal hasonló következtetésekre jutottak.

A háború befejezéséről szóló munkák száma Kramer szerint nincs arányban az okokat taglaló, tengernyi irodalommal. Nagy valószínűséggel ez az elkövetkező három évben, 2018 közeledtével változni fog. Ebben az áttekintésben így ezt az egyensúlytalanságot *David Stevenson* monográfiájával (*With our Backs to the Wall. Victory and Defeat in 1918.* London, 2011.) próbálja a szerző korrigálni. Stevenson transznacionális, rendkívül sokoldal-

lú elemzése kiterjed 1918 hadi eseményeinek minden mozzanatára. Ludendorff stratégiai hiányosságai, következetlenségei, a logisztikai problémák és a rendkívüli emberáldozatok bemutatása az egyik oldalon, a Foch tábornok parancsnoksága alatt egyesített szövetséges ellenoffenzívák erejének bizonyítása a másik oldalon. Az ír történész szerint a munka újdonsága mindenképpen abban nyilvánul meg, hogy a történészek által elhanyagolt logisztikai részletekre is kitér, valamint ismerteti Franciaország és Nagy-Britannia fegyvergyártásának óriási fellendülését.

A nagy háború emlékezetének története a kezdetektől a történetírás témái között található. A második világháborút követően az a történetírói törekvés motiválta a kutatásokat, ami a két világégés közötti hasonlóságok feltárására irányult, folyamatosság vagy diszkontinuitás mentén meghatározva a történelmi állásfoglalásokat. Ez a vita ma is tart, a kontinuitás melletti érveket 1995-ben *Hans-Ulrich Wehler* fogalmazta újra a Churchill kijelentésén alapuló „második harmincéves háború” (1948) gondolatának felkarolásával (*Deutsche Gesellschaftsgeschichte: Von der Deutschen Doppelrevolution bis zum Ersten Weltkrieg* című fejezete München, 1995.). *Jörg Echternkamp* differenciáltabban közelít a kérdéshez *Ein zweiter dreissigjähriger Krieg? Vom Nutzen und Nachteil eines Deutungsmusters der Zeitgeschichte* című tanulmányában, amelyben többek között arra is felhívja a figyelmet, hogy az első világháború következményének tekinthető politikai és társadalmi „brutalizáció” nem válhat mindent megmagyarázó okká. Nem mellékes Kramer szerint az sem, hogy szisztematikus történelmi kutatásokat ezen a téren a szakma csak az utóbbi időben folytat.

Ilyen szisztematikus feldolgozás tárgyát képezte a bolsevik állam kezdetének, a totális mobilizáció intézményi és gyakorlati megvalósításának története. Mindennek a nagy háború eseményeinek kontextusában történő bemutatása *Peter Holquist Making War. Forging Revolution. Russia's Continuum of Crisis 1914–1921*. (Cambridge, 2002.) című monográfiájában található. Az erőszak állami intézményesítésének európai folyamatait áttekintve Holquist azt állítja, hogy a kontinuitás az olyan fontos eszközök alkalmazásában, mint amelyek az élelmiszerellátás állami felügyelete, a politikai célok eléréséhez szükséges erőszak hivatalos alkalmazása és a lakosság állam által történő megfigyelése, leginkább Oroszország esetében állt fenn.

Kramer az emlékezet-politika történetírásában szembesült a legnagyobb hiányérzettel. A nyugat-európai történészek számára alig ismert az olaszok nagy háborús emlékezte. Szerbia esetében még rosszabb a helyzet. Bár Oroszország kapcsán – érthető vagy elutasítható módon – a polgárháború

felülírta a nagy háború emlékezetét, itt is a téma mellőzésével találhatja magát szembe az érdeklődő külföldi történész. Alan Kramer összességében úgy látja, hogy a nagy háború orosz, kelet-európai és délkelet-európai történetében vannak még megírandó fejezetek. Afrika, Ázsia és Dél-Amerika vonatkozásában hasonló a helyzetértékelése. Az első világháború gazdaságtörténetének folytatása elengedhetetlen. Az érzelmek történetének feldolgozása, valamint az elmúlt évtizedekben már domináns pozíciót kivívott munkások és munkatörténetírás visszatérése pedig egyaránt kívánatos.

Alan Kramer: Recent Historiography of the First World War (Part I) and (Part II). (Az első világháború legújabb historiográfiája. I. és II. rész) Journal of Modern European History 12. (2014) 1. szám 5–27. és 12. (2014) 2. szám 155–177. o.

Gyarmati Enikő